

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2023

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutalo.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30	
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**U DITIKA NGA IWE MUNĒ**

1	Ano maḁuvha shangoni liṅwe na liṅwe hu dzulwa hu tshi liliwa nga hone u shaeya ha mishumo, ikonomi na yone i khou balelwa u aluwa - izwi zwi vhangana u gomela na u shenganya maṅo kha vhaswa vha dzhenaho tshikolo. Zwiliwa na zwone a zwi ḁuri zwi shela ṅdala. 'Zwo tou rali ndi hone ri tshi do tou zwi ita hani?' Iyo ndi nyambo ya ḁuvha na ḁuvha nga vhone vhaswa. Vhaswa a vha tei u sokou gungula ngeno ṅwali o vha ita zwivhumbwa zwi re na vhuṅali u fhirisa zwivhumbwa zwoṅhe.	5
2	Vhaswa vha no dzulela u ralo vha mbo ḁi kulea nungo, vha sa vhuye vha ri tshithu nga u shela mulenzhe kha u ḁisikela mishumo zwine zwa alusa ikonomi ya shango. Vhaṅwe tshavho ndi u dzula magondoni vho lindela u humbela, vhaṅwe ngafhala vha ṅangula vhafhiri vha gondo zwine vha vha nazwo. Matsina arali hu na u ḁiimisela kha vhatu vhoṅhe ho katelwa na vhaswa ha itwa mutingati, shango li a vha na nyaluwo ya ikonomi vhushai ha mbo ḁi panulula. Kha ri futelele kha zwa u dzhena tshikolo hu si na u fhidza.	10
15
3	Thuthuwedzo i a toḁea kha vhaswa kana vhana vha re zwikoloni uri vha vhe na kuhumbulele kwa u do dzhenelela kha u ḁisikela mishumo. Zwi a ṅungufhadza musi u tshi vhona vhaswa vho sokou kotha ngeno vhe na pfunzo ye vha gudela yone. Ano maḁuvha muswa u tea u tou wa a tshi vuwa uri a kone u ḁitshidza, a songo lindela u tholiwa nga muvhuso ngeno ṅwali a songo mu dzima ṅhalukanyo. Zwo vhihaho ndi musi a tshi vhona vhukondi ha u sa vha na mushumo a vho ḁelwa nga maitele mavhi, a vho didzhenisa kha zwa vhugevhenga hu u ḁitshelala.	20
4	Vhaswa vho ṅalifhaho vha a bva fulo la u toḁa hune vha nga wana hone masheleni a u ḁithomela mabindu. Vhaṅwe vhaswa vha a vha na muya wa vhubindudzi vha tshee vhatuku, nge vha vhona vhabebi vhavho vha tshi ita zwa u rengisa zwimuṅemuṅe, miroho na mitshelo. Maitele ayo a vhuya a nwelela u a fhedzisela o vha ramabindu o bvelelaho. Vhabebi na muvhuso na vhone vha tea u ṅea thikhedzo kha vhaswa vho ḁiimisela u ḁisikela mishumo, itali kholomo hu tshi vuswa i ḁivusaho.	25
30

- 5 Muswa a vhuya a vha na dzangalelo la vhubindudzi u tea u dalela madzangano a no thusa vhaswa siani la vhubindudzi. Hu divha nnyi, linwe divha vha a dovha vha vha vhone vha no sikela vhaiwe ngavho mishumo zwa alusa ikonomi ya shango lavho. Hu na vhalambedzi vhane vha thusa vhaswa vho diimisela kha zwa vhubindudzi lune vha a toda u vhona pulane ya bindu i no bva kha muhumbeli. Izwo hu vha hu u itela uri vha divhe uri hune vha khou lambedza hone hu do vha na mbuyelo ine ya do vha vhuisele masheleni e vha lambedza ngao na nzwalelo dza hone. 35
- 6 Fhethu hune muswa a nga ita hone vhubindudzi nahone ndi ha ndeme vhunga shangoni hu na mutatisano. Nga u ralo mubindudzi u tea u sedza na vhatu vhane vhubindudzi have ha do livhana navho. Muswa ane a vha na dzangalelo la vhubindudzi ha zwiliwa u tea u sedza fhethu ho kunaho. A vhuya a sa vhe na vhulondo, a hu na vhuiwa. Khaedu iyo i khou tshinyadzela vhoramabindu vhatuku. 40
- 7 Vhaswa vha no takalela zwa vhulimi, u wana na vhone vha tshi zwi thoma vha tshe vhatuku nga u dithomela zwigade zwa miroho. Zwenezwo musi vhulimi have vhu tshi khou mu anda u a rengisa miriwe nga u ralo u a vha mulimi wa biko musi a tshi aluwa. Vhulimi vhu thusa vhukuma kha u tshela ndala na u dovha hafhu u sikela vhaiwe vhaswa mishumo. Muswa a no dilimela u a dithusa ngauri zwiliwa zwine a la zwi vha zwi na pfushi vhukuma, zwi ita uri a vhe na mutakalo wavhudi. Mulimi arali a si na fhethu hune a nga lima hone u a humbela vha re na masimu kana mabulasi ane vha sa a shumise, vha mu hadzima uri a a shumise siani la ndimo a tshi badela masheleni. 50
- 8 Ri na vhaswa vhane vha bindudza nga u dobela mashika o latiwaho ane a vha mapulasitiki, mabambiri na mabodelo. Vhaswa avha vha buba nga matshelonitsheloni vha tshi ya hune ha latwa mathukhwi nga vhadzulapo na magoloi, hu hone u difunga kha u disikela mishumo. Khaedu ndi ya musi vhe henengei, vha tshi gidimela ligoloi, la u hwala mashika vha nga vha sa kandwa. Naho zwo ralo vhatu avha vha a kona u tundela mita yavho nga masheleni ane vha a wana vho ya vha kalisa kha vhabikululi. 60
- 9 Arali vhaswa vhothe vha ima nga milenzhe u lwa na ndala shango li a lala zwa dovha hafhu zwa fhungudza vhugevhenga. Vhaswa ni tea u kondelela u dzhena tshikolo no sedzavho na mabudo a u disikela mishumo, hu si u lindela u tholwa fhedzi. Kha ri fhate shango lashu rothe ro tou futelela. 65

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Tshi bva kha: [Google images](#)]**MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

1.1 Vhalani mitaladzi ya 1–3.

Ndi zwifhio zwine zwa ita uri vhaswa vha vhonele vha tshi tambula? (2)

1.2 Vhalani phara ya 2.

Bulani zwithu ZWIVHILI zwine zwa itwa nga vhaswa vhane vha vha na vhubva. (2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Sumbedzani khaedu ine vhaswa vha tangana nayo nga murahu ha musu vho vuledza pfunzo dzavho. (2)

1.4 Vhalani mitaladzi ya 24–27.

Bviselani khagala maitele ane a tutuwedza vhaiwe vhaswa u diwana vho bvelela vhutshiloni? (2)

1.5 Musi no vhalala mafhungo aya ni vhona u ufhio mulaedza une muñwali a toda u u rumela kha vhaswa? (2)

1.6 Kha mutaladzi wa 30 hu na murero.

'Itali kholomo hu tshi vuswa i divusaho.'

Sumbedzani u ri murero uyu u kwama hani kupfesesele kwanu kwa mafhungo a re kha phara ya 4. (2)

1.7 Vhalani phara ya 5.

Mafhungo e na vhala afha kha phara iyi a ni disela thuthuwedzo-de muhumbuloni? (1)

1.8 Vhalani phara ya 6.

Ndi afhio masiandaitwa ane a nga vhangea arali mune wa bindu a sa thogomeli fhethu hune bindu lawe la vha hone? (2)

1.9 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Vhalani mitaladzi wa 48–49: '... kha u tshela ndala.'

Munwali u sumbedzisa u ri u ...

A tshimbila vha tshi toda ndala.

B ya hune ndala ya vha hone.

C diwanela zwiliwa.

D diwanela thaidzo. (1)

1.10 Vhalani phara ya 7.

Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa munwali musi no sedza mafhungo a iyi phara. Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

1.11 U ya nga kupfesesele kwanu ni vhona hu tshi nga itwa mini u tutuwedza vhaswa vha dadiswaho nga nyimele ya u sa wana mushumo?

Bulani ZWIVHILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi zwifhio zwine mufodi wa izwi zwifanyiso a khou toda u ri tanela zwone? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.13 Talelani zwifanyiso zwothe tsha A na B, ndi dzifhio khaedu dzine vhathu vha re kha izwi zwifanyiso vha nga tangana nadzo. (2)
- 1.14 No talela zwifanyiso izwi, ni vhona hu tshi nga itwa mini u thivhela iyi nyimele. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.15 Tshifanyiso tsha A tshi kwama hani vhudipfi hanu sa mutaleli? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.16 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu na vhumani vhu pfadzaho vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo a re kha TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B? Tikedzani phindulo yanu. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C uri ni do kona u n̄wala manweledzo no disendeka khatsho. Nweledzani nga phara fhedzi, ni tshi sumbedza vhuṭali ha u shumiswa ha mudagasi zwavhudi.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu hune zwa konadzea.
2. N̄walani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza **SUMBE** dzi kha **PHARA** nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**U SHUMISA MUDAGASI LWA VHUTALI**

Vhuria ndi khalañwaha ya phepho ine ya toda masheleni o vhalaho uri vhatu vha kone u ditsiredza kha phepho. Vhatu vha tea u digudisa u shumisa mudagasi nga ndila ya vhuṭali.

Musi vhaswa vha tshi ora hithara kana mulilo u bveledzwaho nga mudagasi zwi ita uri i kokodze dziyunithi nnzhi kavhili kana kararu kha mutengo wo doweleaho une wa shumiswa musi hu tshilimo. Zwi nga thusa vhukuma u ora masana a duvha musi lo tavha u fhirisa u ora hithara.

Kha hu vhe na tshifhinga tshine gizara ya u vhilisa maḍi ya toliwa nga vho masithesele vho gudelaho zwa mudagasi, u itela u vhona arali i tshi bvudisa maḍi. Arali ya bvudisa maḍi zwi ita uri i dzule i tshi shela maḍi a u rothola lune i do dzula i tshi vhila lu sa gumi, lune zwa vho do la mudagasi lwo kalulaho.

Vhabebi vha tea u tutuwedza vhana vhavho u shumisa khuni kha u vhasa mulilo wa u ora, u bika na u dudedza maḍi zwi nga thusa vhukuma u fhungudza kushumisele kwa mudagasi. Vhala vha re na fhethu ha u vhasa mulilo ngomu nduni vha tou diphina ngauri afho nduni hu vha hu na vhududo.

Ano maḍuvha vhunzhi ha zwithu zwi shuma nga mudagasi. Vhaswa kha vha tsivhudzwe u fhungudza zwiñwe zwa zwishumiswa nga u tsima pulaka dzine a dzi khou shuma, dzi fungwe fhedzi dzi tshi toda u shumiswa. Mavhone o fhungudzwaho maanda kha u shumisa mudagasi ndi one a no themendelwa. Musi ri tshi renga mavhone ndi khwine u vhudzisa ayo a sa shumisesi mudagasi

Nga zwifhinga izwi zwa vhuria lutamo lwa zwiliwa lu tou vhuya tshothe, ndi henefha hune wa wana vhana vha re zwickoloni zwa kule na mahayani vha tshi renga zwiliwa nga vhunzhi vha vhea kha tshixwatudzi. Tshixwatudzi a tsho ngo tewa u dzula tshi tshi vulwa zwi songo tea ngauri zwi la mudagasi.

U shumisa shawara zwi nga ri leludzela vhutshilo zwa dovha zwa ri fhungudzela mbadelo kana u renga mudagasi munzhi. Musi ri tshi shumisa shawara zwi nga vha zwavhudi u shumisa thoho ine ya vha na mabuli matuku a u shulula madi.

Vhashu mudagasi a ri koni u tshila u siho zwenezwo kha ri vhavhalele zwickwama zwashu nga u shumisa nga vhulondo. Vhaswa, thusanani kha u fhungudza ndozwo ya masheleni zwickwamani zwa vhabebi.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

MADIMADI!

Tshilogeni tshashu tshi ri: Ri dzimula dora.

Vha a toda u nwa maḁi o kune saho?

Ri hone rine vha ha MADIMADI a difhelelaho.

Maḁi ane ra bwa a bva a tshi tou thwee!

Mitengo yashu i tou kokovha fhasi-fhasi thovhela.

Ri wanala hanefha Vhuralala fhasi ha thavha.

Vha tshi ri toda vha ri kwama kha 015 009 4532 kana vha ri niwalela kha madimadi@gmail.com

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

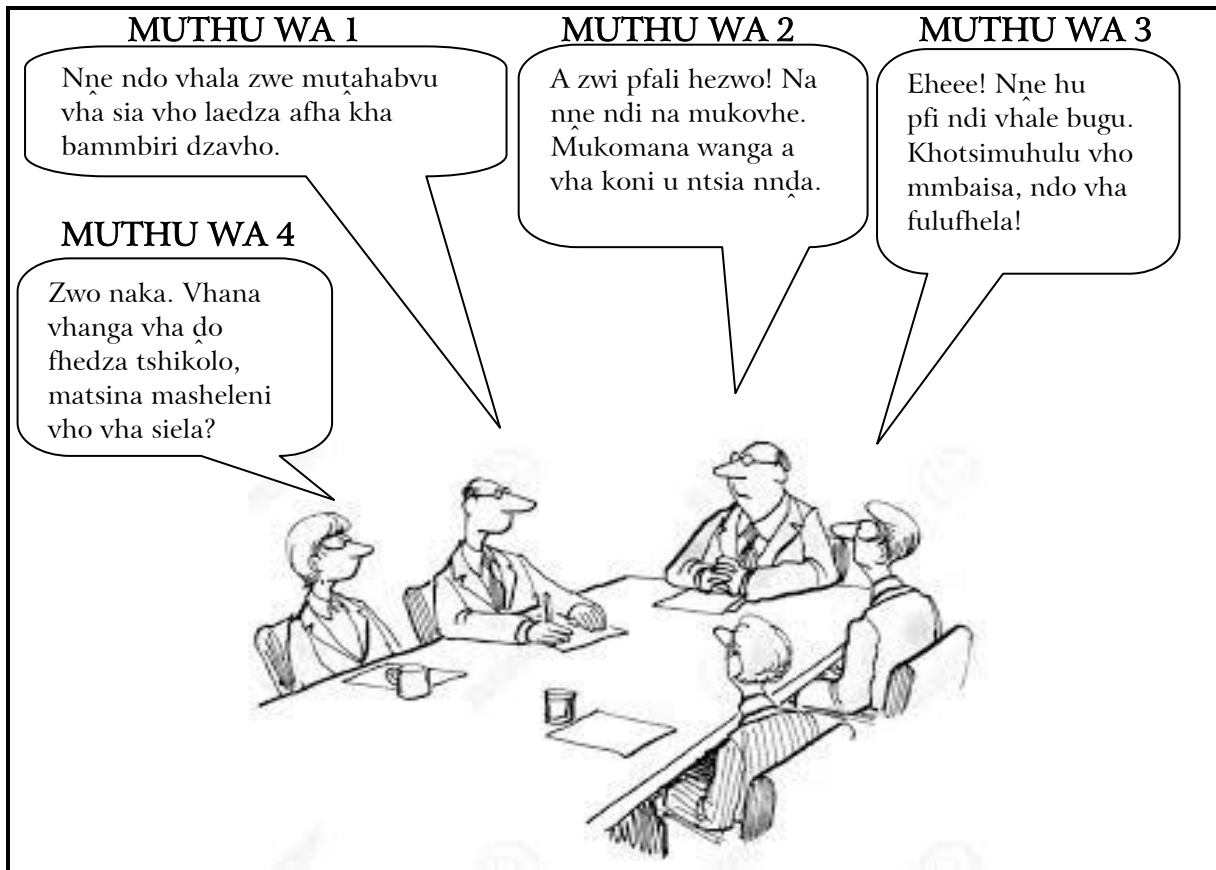
- 3.1 U ya nga khungedzelo iyi, ndi ifhio ndivho ine mukungedzeli a tōda u i bveledza? (2)
- 3.2 Vhalani ipfi asili: 'MADIMADI.'
Sumbedzani ndeme ya u shumisa khephusheni khungedzeloni iyi, ni dovhe ni ambe uri ndi ngani muṅwali o shumisa ndovhololo kha ipfi ili? (2)
- 3.3 Kha khungedzelo iyi, hu na ipfi li songo peletwaho nga ndila yone. Li ṅwaleni nga ngona ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfallaho. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ṅekedzwaho.
Vhalani mutaladzi wa 3: 'Maḍi ane ra bwa a bva a tshi tou thwee!'
Mukungedzeli u amba u ri maḍi a hone a a ...
A vhavhesa.
B dungesa.
C rotholesa.
D diḥhelela. (1)
- 3.5 Vhalani fhungo heli: 'Mitengo yashu i tou kokovha fhasi-fhasi' Ndi ngani muoli wa khungedzelo o shumisa luambo nga ndila heyi? (1)
- 3.6 Nga kuvhonele kwaṅu, ni vhona mukungedzeli o kona u swikelela ndivho yawe ya khungedzelo nga u shumisa zwifanyiso u isa mulaedza kha vhaṭaleli? Tikedzani phindulo yaṅu nga mbuno MBILI. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Vhubvo: *New Madam and Eve Collection*]

- 4.1 Ndi zwifhio zwine muoli wa khathuni iyi a khou ri tanela zwone? (2)
- 4.2 Vhalani mafhungo a MUTHU WA 3: Muoli o shumisa ipfi 'Khotsimuhulu.' Inwi nani pfanywa ya ipfi ilo, ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Sedzani fhungo asili: 'Vhana vhanga vha do fhedza tshikolo, matsina masheleni vho vha siela?'

MUTHU WA 4 kuambe kwawe ku sumbedza mbudziso ya rethoriki i buletshedzaho uri o takalela ...

- A vhatu vho daho.
- B he vha dzula hone.
- C uri zwothe zwi ngonani.
- D A na C

(1)

- 4.4 Sedzulusani khathuni yothe nga vhuronwane. Sumbedzani zwi khagala phambano vhukati ha MUTHU WA 3 na MUTHU WA 4, no zwi livhanya na kushumisele kwavho kwa luambo. (2)
- 4.5 Vhalani mafhungo a MUTHU WA 3. Sumbedzani ndeme ya u shumisa tshigarukela mafhungoni ayo. (1)
- 4.6 Musi no talela khathuni iyi nga u angaredza, ni vhona a afhio masiandaitwa ane a nga vhangea nga nyimele iyi? Khwathisedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

VHATHU VHA SA LANGEI

- 1 Musi ri tshi swika tshitediamu ro wana ho no vha na muduba mulapfulapfu. Vhaofisiri vha tsiredzo vho vha vho fara tsha u konda nga n'wambo wa vhatu vhe vha vha vha sa todi u langiwa. Musi vha tshi vhona zwo ralo, muwe wavho o mbo di tavha mukosi a tshi khou shumisa khudzaipfi e: 'Vhathu vhothe vha si na thikhithi kha vha mbo di 5 tuwa zwinozwino.' Ndi muofisiri a songo sinyuwa zwone. Bonyongo le la vuwa ndo wana na vha sa koni u gwalaba vha tshi vho sokou fhufha-fhufha vha tshi zwi sa itei ndi zwenezwo.
- 2 Matsina khamera dzo vha dzi tshi khou foda zwothe. Khathihi fhedzi vhanna na vhafumakadzi vha gebisi dza lutombo vha vha vha tshi a ri 10 ta'wi. Vho mbo tou longa mulilo vivhini vhunga hu songo tsha vha na nyandano, vhataleli vha mbo thoma u rwa mapholisa nga mabodelo ngenö avha vha tshi khou thuntsha nga gulu dza raba uri vha balangane. Vhazhi ho mbo vha u lilelwa nga tsimbi, thumbuni ya lukhohe ha mbo vha hayani havho. A vha tsha nga vhal vhe vha vha vha tshi fhufha 15 vhavhili vha sera.

[Vhubvo: *Thimu ya vhatoli*]

- 5.1 Vhalani mitaladzi ya 1–2: 'Musi ri tshi swika ... mulapfulapfu.'
Topolani dzina gute ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)

- 5.2 Kha mutaladzi wa 4 hu na ipfi 'tavha,' inwi li shumiseni mafhungoni mavhili a pfallaho u sumbedza uri li a kona u amba zwithu zwivhili zwo fhambanaho. (2)
- 5.3 Fhungo asili: 'Khamera dzo vha dzi tshi khou foda zwothe.'
Isani fhungo ili kha liambaitwa. (2)
- 5.4 Liambele/liidioma asili: 'Vho mbo tou longa mulilo vivhini.'
Sumbedzani uri li kwama hani kupfesesese kwanu afho he la shumiswa kha mafhungo a phara ya 2. (2)
- 5.5 Fhungo asili: 'Vhathu vhothe vha si na thikhithi kha vha mbo di tuwa zwinozwino.' Ndi muofisiri a songo sinyuwa zwone.
Sumbedzani vhushaka vhukati ha luambo na maanda a muambi no sedza fhungo ili. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70